

Hegel

NATURFILOSOFIEN

IDÉHISTORISK KURIOSITET ELLER EPOKE- OVERSKRIDENDE FILOSOFI?

BOKESSAY:
NATURFILOSOFIEN
G. W. F. HEGEL
OVERSATT AV DAG JOHNSEN
(OSLO: VIDARFORLAGET, 2009)

Av Espen D. Stabell

**Modig og velkommen
utgivelse til tross:
Hegels naturfilosofi er
mer enn den norske
oversettelsen gir den
ut for å være.**

I en forelesning fra 1819/1820 formulerer Hegel sitt naturfilosofiske prosjekt som:

Åndens forsoning med naturen, idet ånden erkjenner Ideen – det den selv er i selvbevissthetens form – i naturen (Sitert i Fulda 2003:155, min oversettelse).

Mennesket, *qua* ånd (selvbevissthet, subjektivitet), skal forsones både med sine naturlige omgivelser og med seg selv som naturvesen, og det er *filosofiens* oppgave å få til denne forsoningen.

Dette perspektivet er lett å miste av syne i Hegels systematiske utarbeidelse av naturfilosofien i annen del av *Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften*. Her blir vi servert en rekke svimlende abstrakte og til dels obskure diskusjoner om i stor grad utdaterte naturvitenskapelige teorier (samt anmerkninger og tillegg til disse, bestående av filosofiske og poetiske betraktninger over alt fra farge-lære til teologiske spørsmål).

Enzyklopädiens naturfilosofi foreligger nå i norsk over-

settelse ved Dag Johnsen (Hegel 2009). I forlagets omtale av boken er det ovennevnte perspektiv fullstendig fraværende. Det samme gjelder oversetterens innledning. Av forlag og oversetter selges *Naturfilosofien* primært inn som en slags idéhistorisk kuriositet. Dette gjenspeiles også i (den beskjedne) mottagelsen av utgivelsen.¹

I det følgende vil jeg redegjøre for to momenter som for det første taler imot betraktningen av *Naturfilosofien* som et verk av primært idéhistorisk interesse, og for det andre vektlegger det ovennevnte perspektiv. De to momentene er:

1. Kritikken av (det Hegel kaller) den teoretiske naturbetraktningen.
2. Konstruksjonen av et «filosofisk naturbegrep».

1. Kritikk av den teoretiske naturbetraktningen

Hegel innleder *Naturfilosofien* med en beskrivelse av to måter å forholde seg til naturen på: den praktiske og den

teoretiske innstillingen. I tilleggene til de innledende paragrafene (245 og 246²) – disse er dessverre utelatt fra den norske oversettelsen – diskuteres de to innstillingene eller betraktningformene nærmere.

Den praktiske innstillingen til naturen er bestemt av begjær, av behovet for å bruke naturen til egen nytte, «å rive den ned, rive den opp, kort sagt, å tilintetgjøre den» (Hegel 1986:13, min oversettelse). Begjæret retter seg mot partikulære naturting («naturprodukter»), eller partikulære aspekter ved disse. Naturen «i seg selv», altså det allmenne ved den, kan mennesket imidlertid ikke beherske (*bemeistern*), ei heller benytte seg av til sine egne formål (Hegel 1986:14). Formålet (*der Zweck*) ved denne måten å forholde seg til naturen på ligger altså ikke i naturtingene selv, men i oss. Naturtingene fungerer kun som middel til oppnåelsen av et mål som er dem selv eksternt, nemlig tilfredsstillelsen av *våre* begjær. Når vi på denne måten setter oss selv som mål for naturgjenstanden, erfares naturen som gjenstridig og sta, som noe som motsetter seg vår streben; oss selv derimot betrakter vi som «i samsvar med oss selv», som opphav til en enhet som naturen, fordi dens bestemmelse ikke er dens egen, først mottar gjennom oss.

Dersom en inntar en *teoretisk* betraktningmåte overfor naturen – altså ikke fokuserer på formålstjenligheten, men hengir seg til en tenkende erkjennelse av det allmenne – må en ta avstand fra alle slike praktiske hensikter. Den teoretisk betraktende må innrette seg etter naturen og la seg belære av den; han må anerkjenne naturen som det essensielle i forhold til seg selv.

Den teoretiske innstillingen til naturen er ikke bare i konflikt med den praktiske; den motstrider også seg selv, den er «selvmotsigende» (*widersprechend*), idet den umiddelbart motvirker sin egen hensikt. Det ser vi dersom vi sammenligner den teoretiske innstillingens formål med dens resultat. Formålet er å erkjenne tingene i naturen slik de fremtrer for våre sanser, altså i sin konkrete, partikulære eksistens. I denne hensikt gjør vi dem likevel til noe allment: «Gjennom å tenke tingene, gjør vi dem til noe allment; tingene er imidlertid partikulære (*Einzelne*) ... vi gjør tingene til allmenne eller til våre egne, og like fullt skal de være naturlige eller frie ting» (Hegel 1986:16–17, min oversettelse). Med andre ord: I forsøket på å erkjenne naturen som den er «i seg selv», altså uavhengig av oss, gjør den teoretiske innstillingen naturen til noe den *ikke* er, det vil si en abstrakt og allmen ting.

Dette problemet er analogt med det man kan kalle objektivitetens paradoks. I sin ytterste konsekvens krever objektivitet et totalt fravær av subjektivitet: Den rent objektive kunnskap må være rensket for subjektive «urenheter».

Dette innebærer imidlertid en metodologisk utsettelse av subjektet, altså den som tilegner seg kunnskapen – og dermed en utsettelse av selve grunnlaget for kunnskapen. Kunnskap forutsetter alltid et subjekt, og kan derfor aldri bli «rent objektiv».

Hegel mener like fullt at objektet (i dette tilfellet «naturen») kan fremstilles i «sin *egen, immanente nødvendighet*» (Hegel 2009:28). Dette er imidlertid ikke mulig uten en subjektivitet som kan sørge for «bevegelse» i objektet.³ Objektet er for Hegel aldri «rent objektivt», – den rene objektivitet er hos Hegel en rent *abstrakt* objektivitet – men er alltid et objekt *for* et subjekt (som i sin tur alltid er et subjekt for et objekt). Subjektet må derfor tas med i betraktningen når objektet skal erkjennes (i sin virkelige, dvs. konkrete, væren). Hegel lar, som vi skal se, subjektiviteten gjøre sin (eksplisitte) inntreden først mot slutten av sin undersøkelse.

Idet naturbegrepet konkretiseres som biologi, som liv, negerer det seg selv og frembringer sin motsetning, døden.

2. Konstruksjonen av det filosofiske naturbegrepet

Naturbegrepet gjennomløper i *Naturfilosofien* tre stadier, som hver representerer en teoretisk betraktning av naturen (Ideen *qua* natur): mekanikk, fysikk og «organikk» (eller i Johnsens oversettelse: biologi). Jeg vil ikke gå inn på disse i detalj her. For vårt formål holder det å påpeke at naturen i disse teoretiske betraktningene begripes abstrakt, og at den i biologien når sitt høyeste abstraksjonsnivå, og dermed (dialektisk) slår over i det konkrete, som organisk/biologisk «liv». Dette er et avgjørende punkt, ikke bare fordi det abstrakte går over i det konkrete (i løpet av verket blir naturbegrepet i stadig høyere grad konkretisert), men fordi naturen samtidig går over i ånd (tredje og siste del av *Enzyklopädien* kalles «åndsfilosofien»).

Det dialektiske omslaget skjer gjennom en selvmotsigelse i (det teoretiske) naturbegrepet, som består i at naturen på sitt mest levende, som «biologi», immanent produserer sin egen negasjon, «den naturlige død». Alt levende, alt biologisk liv, vil før eller siden dø; idet naturbegrepet/naturen konkretiseres som biologi, som liv, negerer det seg selv og frembringer sin motsetning, døden.

Naturen, forstått som det levende (og derfor døende), det biologiske, kan ikke selv bære denne selvmotsigelsen. Like fullt er denne naturlov – at alt levende må dø – nedfelt i alt levende. Hva er det så som «bærer» denne «selvmotsigelsen», denne (loven om) motsetningen mellom liv og død? Bare noe som selv er «dødt», som selv tar del i

naturlovenes (døds)rike, kan bære i seg denne selvmotsigelsen. Dette «døde» er Ånden. Ånden er død, da den ikke selv finnes blant det levende (biologiske), men er dette biologiske i sin allmennhet *qua* lov eller *bevissthet* (om lovmessigheten). Den er imidlertid også levende, fordi den strukturerer det levende *som sådan* (som biologi); den har sin væren gjennom det levende, eller som levende, som organisk (biologisk) natur. Med andre ord: Ånden kan bære i seg selvmotsigelsen (det levende/døde), fordi den både er levende (*qua* biologisk naturvesen) og død (*qua* abstrakt, ikke-naturlig vesen – selvbevissthet); den er endelig eller dødelig fordi den avhenger av en naturlig eksistens; og uendelig eller udødelig fordi den *allerede er død*.

Ånden er endelig eller dødelig fordi den avhenger av en naturlig eksistens; og uendelig eller udødelig fordi den allerede er død.

Argumentet er abstrakt, men poenget er nettopp å fremstille (konkretisere) naturens *begrep*, naturen som ånd(elig entitet). I seg selv er naturen et levende hele, sier Hegel, en *totalitet*. «Totaliteten» finnes imidlertid bare som ideell, som Idé: naturen er Ideen «i form av å være noe annet (*in der Form des Andersseins*)» (Hegel 2009:29; 1986:24). «Naturen» er bevissthetens konstruksjon av seg selv i sin (mekanisk-fysisk-biologiske) «annethet».

Dette er ikke det samme som å si at naturen er en slags «illusjon», at den bare eksisterer i menneskets bevissthet og så videre. Naturen er tvert imot det mest konkrete, det mest «virkelige»; men sin virkelighet får den *qua* ånd, altså i kraft av å være noe *mer* enn et mekanistisk aggregat av biologiske enheter. Naturen kan ikke reduseres til den teoretiske (mekanisk-fysisk-biologiske) betraktningen av den, fordi den da blir noe rent objektivt, abstrakt, og dermed ikke-levende, dødt.

Hva er så dette «mer», denne *excess*, dette overskuddet ved naturens teoretiske eksistens? Det er ånd. Og ånd er vel, når alt kommer til alt, et uttrykk for *menneskelige* bevissthet? Dermed synes det som om Hegels filosofiske naturbegrep uttrykker et *antroposentrisk* standpunkt: Representerer ikke teorien om ånden en opphøyelse av mennesket til et universelt vesen hevet over naturens endelighet og forgjengelighet?

I begynnelsen av *Naturfilosofien*, før ånden i det hele tatt er blitt introdusert, befinner naturen seg nettopp på et slikt stadium; den er ingenting annet enn det den teoretiske (og praktiske) innstillingen gjør den til; den er fullstendig underlagt sin implisitte «betrakter»: mennesket. Men mot slutten heves naturen, som vi har sett, opp til ånd. Subjektet materialiseres i naturen gjennom den im-

manente selvmotsigelsen i det «rene», abstrakt-teoretiske naturbegrepet. Naturen *virkeliggjør* seg gjennom *negasjon* av seg selv som (mekanisk-fysisk-biologisk) «natur», eller som det heter i tillegg til *Naturfilosofiens* siste paragraf (også dette utelatt fra den norske oversettelsen):

Naturens mål er å ta sitt liv, og bryte gjennom sin bark av umiddelbarhet og sanselighet; å brenne seg selv som Føniks, for å tre ut av denne ytre eksistens forynget som Ånd (Hegel 1986:538, min oversettelse).⁴

Naturen må «dø», men ikke ved menneskets hånd; hvis mennesket tilintetgjør naturen, må det naturligvis selv bøte med livet. Naturens «selvmord» er ingenting annet enn dens negasjon av seg selv *qua* åndens motsetning; dens gjenoppstandelse er dens forsoning med ånden, eller: Åndens erkjennelse av seg selv som natur⁵ – en erkjennelse som skal konstrueres for bevisstheten gjennom Hegels filosofiske system.

Konklusjon

Den hegelske naturfilosofiens pretensjon, slik den fremkommer av sitatet i begynnelsen av denne teksten, er så ambisiøs at den nesten fremstår som komisk. Ingen vil i dag gå med på at et filosofisk system skal kunne få i stand en forsoning mellom «ånden», eller den menneskelige bevisstheten/subjektiviteten, og naturen. Prosjektet fremstår i dette perspektivet unektelig kuriøst. I tillegg kommer det foreldete ved *Naturfilosofiens* diskusjoner av naturvitenskapelige teorier. Mange av teoriene som diskuteres, betraktes i dag som ugyldige og kun interessante i et vitenskaps-teoretisk eller idéhistorisk perspektiv.⁶ Hegel forholdt seg imidlertid til sin tids naturvitenskap, og kan ikke lastes for det utvikingsstadiet denne befant seg på i hans tid. Han satte seg svært godt inn i sin tids naturvitenskapelige teorier, for å gi sin undersøkelse et empirisk fundament. Dette må forstås som en styrke, heller enn en svakhet, ved hans analyse.

Etter min mening er det ikke de spesifikke teoriene Hegel diskuterer som er det mest interessante ved *Naturfilosofien*, men *måten* de diskuteres og kritiseres på. Ut fra dette perspektivet fremstår *Naturfilosofien* som et epokeoverskridende verk. Hegel kritiserer den teoretiske (les: naturvitenskaplige) betraktningen av naturen, og viser at det innebærer en selvmotsigelse å betrakte naturen som noe i seg selv, som en ontologisk frakoblet gjenstand som subjektet kan observere fra et standpunkt utenfor seg selv (et «objektivt» standpunkt). Dette er en kritikk som fortsatt kan hevdes med tyngde mot den (objektivistiske og positivistiske) naturvitenskaplige tenkningen.

(Selvmotsigelsen gjør imidlertid ikke den teoretiske betraktningen meningsløs for Hegel; det er tvert imot selvmotsigelsen som gjør den meningsfull! Nettopp i selvmotsigelsen ligger menneskets «natur»; ånden som kan bære i seg motsetningen mellom liv og død.⁷ Selvmotsigelsen, kontradiksjonen, er den menneskelige erkjennelsens virkelige akselerasjonspunkt.⁸)

Hegels naturfilosofi nærmer seg det postmoderne i sin aversjon mot å omtale naturen som noe som eksisterer «i seg selv», uavhengig av den som betrakter den. Naturen er en (objektiv) konstruksjon som gjennomløper ulike stadier (det mekaniske, det fysiske og det organiske/biologiske) i den teoretiske betraktningen av den. På samme måte er «mennesket» en konstruksjon, konstituert gjennom sin begrepsmessige motsetning til naturen. Det finnes med andre ord ikke noe egentlig skille (i form av en dualisme) mellom mennesket og naturen. De er ett, men i skikkelsen av to; og splittelsen er ikke mindre virkelig enn den enhet den eksisterer gjennom.⁹ Splittelsen i oss mellom ånd (bevissthet, subjektivitet) og natur (sanselighet, objektivitet) – samt avgrensningen av ånden mot den «ytre» naturen – er *konstitutiv*, i den forstand at det overhodet ikke kunne vært snakk om «menneske» og «natur» uten den (immanente/indre, og dermed overskridende/ytre) motsetningen i begrepet selv.

Svaret på spørsmålet om *Naturfilosofien* er å betrakte som idéhistorisk kuriositet eller epokeoverskridende filosofi er derfor: Den er begge deler. Når det gjelder diskusjonen om de spesifikke naturvitenskapelige teoriene, er *Naturfilosofien* flere steder anakronistisk og kurios. Når det gjelder kritikken av den naturvitenskapelige tenkningen er verket derimot epokeoverskridende, da dets argumenter fortsatt kan gjøres gjeldende overfor vår tids (objektivistiske/positivistiske) naturvitenskapelige tenkning. Det samme gjelder *Naturfilosofiens* teoretiske utlegging av forholdet mellom menneskelig bevissthet/subjektivitet (ånd) og natur. *Naturfilosofien* er, som vi har sett, forut for sin tid med sin nærmest konstruktivistiske oppfatning av forholdet mellom ånd og natur. Den (ikke lenger så) ferske norske oversettelsen av *Naturfilosofien* kan dermed trygt leses og studeres av den som har filosofiske interesser utover det rent historiske.

Det finnes ikke noe egentlig skille (i form av en dualisme) mellom mennesket og naturen. De er ett, men i skikkelsen av to; og splittelsen er ikke mindre virkelig enn den enhet den eksisterer gjennom.

NOTER

¹ Jf. f. eks. nettstedet Salongens omtale: http://www.salongen.no/-/bulletin/show/584478_hegels-naturfilosofien?ref=mst

² Verket er delt inn i paragrafer, samt anmerkninger og tillegg til disse. Anmerkningene er tilført av Hegel selv, mens tilleggene er basert på forelesningsnotater (*Enzyklopädiën* ble opprinnelig forfattet som pensumlitteratur til Hegels forelesninger).

³ Hos Hegel er det «rene» objektet – objektet uten sin subjektive motpart – abstrakt, og dermed statisk og «livløst». I neste del skal vi se hvordan objektets abstrakte karakter oppheves og objektet settes i bevegelse gjennom sin inntreden i dialektikken mellom liv og død.

⁴ «Das Ziel der Natur ist, sich selbst zu töten und ihre Rinde des Unmittelbaren, Sinnlichen zu durchbrechen, sich als Phönix zu verbrennen, um aus dieser Äußerlichkeit verjüngt als Geist hervorzutreten.»

⁵ Eller av «Ideen i naturen», som det heter i det innledende sitatet.

⁶ Også *stilen* Hegel benytter seg av i sine naturvitenskapelige utlegninger vil i dag bli betraktet med skepsis. Hegels språkbruk veksler mellom streng, akademisk diskurs og høytravende filosofisk-poetiske betraktninger. Diskursive brudd av denne typen blir betraktet med stor skepsis, kanskje også mistenksomhet, i dagens naturvitenskapelige diskurs. For et sublimt eksempel på Hegels anakronistiske kombinasjon av akademisk og poetisk diskurs, se tillegget til paragrafen om fargene (§320), spesielt s. 116–117 om forholdet mellom lys og mørke.

⁷ «Mennesket er i sin splittelse det væsen der kan overleve sig selv» (Carerna 2011:36).

⁸ Dette argumenterer jeg for i artikkelen «Forstandens kamp mot fornuften», i *Filosofisk Supplement* 2010 #3.

⁹ Er ikke dette en dypest sett «økologisk» betraktning? «Vi» kan plassere oss selv overfor og utenfor «naturen» så mye vi vil; men når alt kommer til alt er «vi» avhengige av «den» – vi er den. Det taler i så fall mot lesningen av Hegel som «antiøkologisk» tenker, som en filosof som betrakter mennesket som herre og forvalter over en instrumentalisert og underkuet natur (jf. Horkheimer og Adorno i *Opplysningens dialektikk*) – selv om det utvilsomt også finnes belegg for en antiøkologisk lesning, særlig i Hegels senere verker (f.eks. i retts- og historiefilosofien).

LITTERATUR

Carerna, A. 2011, «Skammen er tankens ven», *Le Monde Diplomatique*, Norsk utgave, nr. 3. Mars 2011.

Espedal, T.E. «Hegels *Naturfilosofi*», *Salongen.no*, 4. juli 2010. http://www.salongen.no/-/bulletin/show/584478_hegels-naturfilosofien?ref=mst

Fulda, H. F. 2003. *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*, C.H. Beck, München.

Hegel, G.W.F. 1986 [1830], «Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse II», *Werke in zwanzig Bänden: Bd. 9*. Frankfurt a/M, Suhrkamp.

-----, 2009. *Naturfilosofien*. Overs. Dag Johnsen. Oslo: Vidarforlaget.

Horkheimer, M. & T.W. Adorno. 2006, *Dialektik der Aufklärung*, Fischer, Frankfurt am Main.

Stabell, E.D. 2010, «Forstandens kamp mot fornuften», *Filosofisk supplement*, nr. 3, Oslo.